

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

КІН Олена Миколаївна

УДК 378.017.4:159.923.2

**СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ
ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Старобільськ – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Ткачова Наталія Олександрівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри освітології та
інноваційної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Куліш Сергій Миколайович,
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, професор кафедри
українознавства;

доктор педагогічних наук, професор
Москальова Людмила Юріївна,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри дошкільної освіти і соціальної
роботи;

доктор педагогічних наук, професор
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувачка кафедри теорії і методики виховання.

Захист відбудеться 29 вересня 2021 року о 10⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1, ауд. 306.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1.

Автореферат розіслано 27 серпня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Мордовцева

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Успішність процесів подальшої розбудови та зміцнення демократичної правової української держави значною мірою залежить від ступеня консолідації народу, який є основним суб'єктом здійснюваних перетворень. Найважливішим об'єднуючим фактором виступає національна самосвідомість громадян, що дозволяє їм узгодити власні ідеали й ціннісні орієнтири з провідними надбаннями та пріоритетами держави, чітко усвідомити власну національну ідентичність. Тому проблема національної самосвідомості виступає важливою передумовою національної єдності, безпеки й успішного розвитку України.

Особливе значення задля вирішення пріоритетних завдань формування національної самосвідомості відводиться вищій школі, адже студентство як соціальна група відіграє провідну роль у житті суспільства, є потенційним і реальним ресурсом динамічного розвитку держави. Саме на період здобуття вищої освіти зазвичай припадає етап соціалізації особистості майбутнього фахівця, розвиток у нього професійно-моральних якостей, формування світогляду, громадянської позиції, прагнення до духовно-морального самовдосконалення, прояву відданості Батьківщині, готовності відстоювати національні інтереси суверенної демократичної української держави.

Отже, проблема формування національної самосвідомості студентської молоді належить сьогодні до ключових проблем національної політики України. Це знайшло відображення в низці таких нормативних документів, як: Конституція України (1996), закони України «Про освіту» (ред. 2020), «Про вищу освіту» (ред. 2020), Державна цільова соціальна програма «Молодь України» (2007), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2025 року (2014) тощо. Зокрема, у Національній доктрині розвитку освіти наголошується, що держава має забезпечувати «виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу», «збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури».

У пошуку ефективних шляхів розв'язання порушеної проблеми доцільно звернутися до педагогічного потенціалу громадської діяльності, що передбачає колективну добровільну самоорганізацію людей. Залучення студентської молоді до участі в цій діяльності сприяє формуванню лідерських та громадянських якостей особистості, виробленню в неї навичок управлінської й організаторської роботи в системі демократичних відносин колективу закладу вищої освіти. Важливо також підкреслити, що розвиток і підтримка студентської громадської діяльності є надзвичайно ефективним засобом поширення демократичних традицій та культури в молодіжній спільноті, формування в суб'єктів цієї діяльності вмінь відстоювати й захищати свої інтереси та інтереси громади, готовності дотримуватися демократичних процедур у своїй поведінці, а також забезпечення стійкої етнічної

самоідентифікації суб'єктів, здатних до здійснення в майбутньому вагомого внеску в збереження й подальший розвиток культури українського народу, повноцінної самореалізації особистості в суспільстві, усвідомлення молодими людьми своєї приналежності до української нації та власної відповідальності за її подальшу долю.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема національної самосвідомості визначалася пріоритетною протягом усієї історії становлення та розвитку української державності. Зокрема, вагомий внесок у розвиток проблеми національної самосвідомості як фактора державотворення України зробили такі відомі українські вчені, письменники, громадські діячі, як Г. Ващенко, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, М. Міхновський, І. Огієнко, С. Русова, І. Франко та ін. Окремі аспекти порушеної проблеми розглядалися в контексті вивчення вченими таких питань: генеза ідеї національної самосвідомості (Л. Ваховський, С. Куліш); соціалізація молоді (О. Караман, С. Харченко); формування в молоді патріотизму, любові до Батьківщини (І. Бех, Г. Біленька, М. Боришевський, Г. Васянович, Ю. Завалевський, В. Коваль, М. Левківський, І. Матюша, О. Сухомлинська, Д. Чижевський та ін.); організація національного виховання й національної освіти особистості (О. Абрамчук, Л. Білас, А. Веремчук, О. Гевко, І. Грязнов, В. Дзюба, В. Каюков, О. Кириченко, Ю. Руденко, А. Фрідріх та ін.); активізація процесу становлення української національної еліти (В. Андрущенко, В. Вакуленко, М. Головатий, В. Желанова, В. Заблоцький, В. Кремень, В. Курило, М. Михальченко, І. Надольний, І. Розпутенко, Н. Ткачова, Є. Хриков та ін.); визначення шляхів і способів формування національної самосвідомості в українській молоді (А. Бойко, О. Вишневецький, С. Гончаренко, П. Дроб'язко, М. Євтух, А. Капська, О. Коберник, П. Кононенко, Л. Москальова, О. Петренко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Д. Тхоржевський, Г. Філіпчук, М. Фіцула, М. Чепіль та ін.); роль мови в формуванні національної самосвідомості особистості (Н. Гавриш, К. Крутій, С. Шехавцова).

Дослідниками також вивчався педагогічний потенціал різних видів громадської діяльності студентської молоді, зокрема під час залучення студентів до участі в роботі громадських молодіжних організацій (І. Богданова, І. Харламов, Б. Ліхачов, М. Касьяненко, О. Ферт), волонтерської діяльності (І. Зверева, Г. Лактіонова, Т. Лях, С. Харченко), діяльності органів студентського самоврядування (Т. Бондар, О. Дубасенюк, А. Капська, М. Красовицький, В. Курило, В. Радул, С. Савченко, Н. Тарасевич, Г. Троцко), роботи екологічних і краєзнавчо-туристичних загонів (Н. Грейда, С. Совгіра, М. Шаповал, М. Швед) тощо.

Як було з'ясовано, попри різноплановість та глибину проведених досліджень з окремих питань окресленої проблеми, формування національної самосвідомості здобувачів вищої освіти засобами громадської діяльності не було предметом спеціального педагогічного дослідження. Аналіз нормативних і наукових джерел уможливив також виокремлення низки суперечностей, зокрема:

на методологічному рівні:

- між наслідками глобалізації й інтеграції України в європейську та світову спільноту, що певною мірою ускладнює процес становлення національної самосвідомості в студентській молоді, та актуальною потребою забезпечення усвідомлення майбутніми фахівцями своєї національної єдності з українською нацією, формування кожної особистості як суб'єкта національної самосвідомості;

- між необхідністю збереження ідентичності українського народу та зміцнення державної єдності України і браком належної наукової методології, завдяки якій з'являється можливість розроблення цілісної теорії та ефективної методики формування національної самосвідомості студентської молоді;

на теоретичному рівні:

- між актуальною потребою формування національної самосвідомості студентської молоді й недостатнім рівнем обґрунтованості реалізації цього процесу;

- між потужним виховним потенціалом громадської діяльності щодо формування національної самосвідомості здобувачів вищої освіти та слабким використанням цих можливостей у реальності;

на методичному рівні:

- між потребою викладачів в організаційно-методичному забезпеченні формування національної самосвідомості здобувачів вищої освіти й відсутністю такого забезпечення на практиці.

Отже, актуальність порушеної проблеми, її недостатній рівень теоретичної та практичної розробленості, а також необхідність подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Система формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану наукової діяльності Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в межах науково-дослідницької теми: «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (РК № 1-200199U004104).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 9 від 28 жовтня 2016 року) та узгоджено рішенням Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 107 від 25 лютого 2021 року).

Об'єкт дослідження — процес формування національної самосвідомості студентської молоді.

Предмет дослідження — теоретичні й методичні засади формування національної самосвідомості здобувачів вищої освіти в процесі громадської діяльності.

Мета полягає в науковому обґрунтуванні теоретичних і методичних засад системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності та експериментальній перевірці цієї системи.

Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

1. Висвітлити генезу ідеї формування національної самосвідомості особистості.
2. Розкрити суть, структуру та зміст національної самосвідомості студентської молоді.
3. Сформулювати авторську концепцію формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, теоретично обґрунтувати методологічні засади дослідження цієї проблеми.
4. З'ясувати сенс і педагогічний потенціал громадської діяльності, проаналізувати основні її види, засоби, напрями та форми організації як засобу формування національної самосвідомості студентів.
5. Теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити систему формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності.
6. Визначити критерійно-діагностичну базу й рівні сформованості національної самосвідомості особистості студентського віку.
7. Розробити організаційно-методичне забезпечення реалізації системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності.

Концепція дослідження ґрунтується на провідній ідеї про необхідність формування в студентської молоді національної самосвідомості, що забезпечує ідентифікацію суб'єктом своєї причетності до національної спільноти, усвідомлення себе як носія відповідної національної ментальності, культури, світогляду, національних властивостей та рис характеру, прибічника відповідних моделей поведінки. Національна самосвідомість особистості формується на основі засвоєння нею культури, традицій, звичаїв, історії свого народу. Дієвим засобом формування національної самосвідомості студентської молоді є спеціально організована громадська діяльність, що актуалізує ціннісне ставлення особи до дійсності, інших людей, потребу збереження та примноження духовних та матеріальних цінностей нації, усвідомлення власної відповідальності за подальшу долю нації. У свою чергу, це передбачає доцільність розроблення системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, метою якої є забезпечення сформованості в кожного суб'єкта зазначеної самосвідомості. Створення цієї системи вимагає зокрема обґрунтування теоретико-методологічних засад формування національної самосвідомості представників студентства в процесі громадської діяльності, визначення методів, форм, засобів результативного здійснення цього процесу, виявлення спеціальних умов, що забезпечує його ефективність.

Концепція дослідження містить три взаємопов'язані концепти.

Методологічний концепт становлять засади гуманістичної парадигми виховання, зокрема фундаментальні наукові положення про особистість як

суб'єкта активної діяльності (К. Абульханова-Славська, О. Леонт'єв, Л. Пролєєва, Д. Фельдштейн, А. Фурман, В. Ягупов та ін.), роль виховання у становленні особистості (І. Бех, О. Дубасенюк, В. Желанова, О. Плахотник, Д. Чернілевський, С. Щерба та ін.), свідомість як найвищу, специфічно людську форму розвитку психіки (М. Горлач, Г. Костюк, В. Кремень, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.) і самосвідомість як усвідомлення суб'єктом себе (Л. Виготський, С. Максименко, О. Спіркін, П. Чамата, І. Чеснокова та ін.), а також ключові положення системного (В. Безлюдна, О. Караман, Н. Кузьміна, С. Харченко, Є. Хриков, Ю. Шабанова та ін.), синергетичного (В. Андрєєв, В. Буданов, О. Вознюк, А. Ворожбітова, С. Єсімов, В. Кушнір, В. Лутай та ін.), особистісно орієнтованого (І. Бех, С. Гончаренко, А. Губа, О. Пехота, В. Серіков та ін.), діяльнісного (І. Богданова, З. Курлянд, К. Плівачук, У. Сорочук, О. Чайка та ін.), аксіологічного (Л. Ваховський, О. Вишневський, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, Н. Ткачова, Г. Чижакова, С. Шехавцова та ін.), культурознавчого (О. Беляєв, Ю. Бойчук, Є. Бондарєвська, В. Гриньова, І. Зязюн, В. Розін та ін.), акмеологічного (Б. Анан'єв, А. Деркач, Л. Рибалко, М. Рибников, О. Сотська та ін.), партисипативного (О. Афанасьєва, А. Казікін, Т. Костенко, О. Лешер, О. Нікітіна, А. Ткачов та ін.) науково-методологічних підходів.

Теоретичний концепт визначає систему вихідних теорій, ідей, понять, що склали теоретичну основу дослідження, зокрема теоретичні положення, покладені в основу розуміння суті національної самосвідомості (М. Боришевський, В. Власова, В. Карлова, О. Садохін, С. Саїдумаров, Н. Сарфарозова та ін.), наукові уявлення про визначення форм, методів і засобів її формування у студентів вищої школи (О. Дрозд, С. Лавриненко, П. Ігнатенко, В. Струманський, Б. Чижевський та ін.), теорії розвитку й саморозвитку особистості (Г. Балл, І. Бех, А. Брушлинський, М. Дубінка, В. Роменець та ін.), висновки про роль і значення громадської діяльності в становленні особистості (В. Курило, Г. Ніколаєв, Л. Пролєєва, С. Савченко, Д. Фельдштейн), результати наукового опису досліджуваних фактів, їх аналізу, узагальнення, синтезу, що дали змогу обґрунтувати систему формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, виявити педагогічні умови успішної реалізації цього процесу.

Практичний концепт передбачає апробацію системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності; виявлення форм, методів, засобів, що забезпечують ефективно здійснення цього процесу; розроблення і практичну перевірку ефективності організаційно-методичного забезпечення системи формування національної самосвідомості особистості в процесі громадської діяльності.

Загальна гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що реалізація розробленої й теоретично обґрунтованої системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності забезпечує підвищення рівня сформованості у здобувачів вищої освіти цього особистісного феномену.

Загальну гіпотезу конкретизовано в низці часткових гіпотез, які

передбачають, що:

- обґрунтування й розроблення системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності здійснюватиметься на основі системного, синергетичного, особистісно орієнтованого, діяльнісного, аксіологічного, культурологічного, акмеологічного й партисипативного науково-методологічних підходів;

- передбачається підвищення обізнаності викладачів та кураторів академічних груп з питань залучення студентів до різних видів громадської діяльності з метою формування національної самосвідомості особистості;

- забезпечення надання студентам диференційованої педагогічної підтримки у формуванні їхньої національної самосвідомості засобами громадської діяльності.

Методи дослідження. Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотези використано комплекс методів, а саме:

- *теоретичні:* вивчення та аналіз наукової літератури з порушеної проблеми, зіставлення й порівняння різних поглядів учених на цю проблему, теоретичне моделювання структури національної самосвідомості та системи її формування у студентської молоді;

- *емпіричні:* спостереження, анкетування, тестування, бесіди, експертне оцінювання, вивчення продуктів діяльності здобувачів — для діагностування рівня сформованості в них національної самосвідомості; педагогічний експеримент для перевірки ефективності розробленої системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності;

- *математичної статистики:* непараметричний критерій Пірсона (χ^2) та параметричний t-критерій Стьюдента — для кількісної й якісної обробки результатів педагогічного експерименту, визначення статистичної значущості та підтвердження отриманих у процесі експерименту результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2016–2021 років на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Харківської гуманітарно-педагогічної академії та Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації:

уперше:

- цілісно досліджено й розв'язано на методологічному рівні проблему формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності на основі використання синергетичного, системного, особистісно орієнтованого, діяльнісного, аксіологічного, культурологічного, акмеологічного й партисипативного науково-методологічних підходів; сформульовано авторську концепцію дослідження;

- визначено суть, структуру та зміст національної самосвідомості студентської молоді;

- розкрито сенс і педагогічний потенціал громадської діяльності, проаналізовано її види, засоби, основні напрями та форми організації як засобу формування національної самосвідомості студентів;

- розроблено й теоретично обґрунтовано педагогічну систему формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, що включає такі блоки: *цільовий* (мета реалізації системи й відповідні завдання), *концептуально-методологічний* (концепція дослідження, науково-методологічні підходи до його проведення, функції системи, принципи формування національної самосвідомості); *змістовно-діяльнісний* (структурні компоненти національної самосвідомості; етапи й педагогічні умови формування національної самосвідомості студентів у процесі громадської діяльності, відповідний педагогічний інструментарій: засоби та форми організації цього процесу); *діагностично-результативний* (критерії, показники, рівні сформованості національної самосвідомості студентів, діагностичні методи й методики; очікуваний результат реалізації системи);

- виявлено педагогічні умови, що забезпечують формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності;

- створено й експериментально перевірено організаційно-методичне забезпечення реалізації системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності;

- визначено критерії (мотиваційно-спонукальний, емоційно-почуттєвий, ціннісно-орієнтовний, когнітивно-знаннєвий, практично-діяльнісний, особистісно-рефлексивний) і показники, рівні сформованості національної самосвідомості студентської молоді;

уточнено:

- суть національної самосвідомості студентської молоді як усвідомлення своєї приналежності до певної національної спільноти, що характеризується загальним походженням, своєю мовою, культурою й основними державно-політичними цілями та забезпечує готовність кожної особистості прикладати активні зусилля задля подальшого зміцнення й розвитку нації; змістове наповнення її структурних компонентів (мотиваційно-цільовий; емоційний; аксіологічний; інтелектуально-когнітивний; дієво-операційний; особистісний);

- генезу ідеї формування національної самосвідомості особистості;

подальшого розвитку набули методи (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, доручення), форми (масова, групова, індивідуальна), засоби (національна символіка, твори національного мистецтва, мультимедійні матеріали тощо) формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягатиме в доведенні сформульованих теоретичних положень і висновків дослідження до конкретних рекомендацій щодо формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, які представлено в одноосібних монографіях «Громадська діяльність студентської молоді вищих навчальних закладів України ХХ століття: історія становлення та розвитку» і «Формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі

громадської діяльності: історія, теорія, практика», статтях у колективних вітчизняних і зарубіжних монографіях «Educational Studios: Theory and Practice» (Prague, Vienna, 2018), «Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті» (Харків, 2019), «Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School» (Prague, 2020); у двох збірках методичних рекомендацій для здобувачів вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня для самостійної роботи та семінарсько-практичних занять, трьох збірках методичних рекомендацій для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів з питань проходження безперервної виробничої (педагогічної) практики, трьох збірках методичних рекомендацій для кураторів, викладачів з організації виховної роботи зі здобувачами вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів.

Основні результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка про впровадження № 01/10-364 від 19.05.2021), комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка № 01-13/386 від 02.06.2021), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 104/04 від 22.04.2021), Національного університету «Запорізька політехніка» (довідка № 37-68/1542 від 19.05.2021), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 131 від 28.05.2021), Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 40/2-Н від 23.05.2021), Херсонської державної морської академії (довідка № 02.1-105/758 від 04.06.2021), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка № 438/ 21 від 03.06.2021).

Розробленим навчально-методичним забезпеченням реалізації системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності *можуть послуговуватися* куратори академічних груп при плануванні та організації виховної роботи, викладачі на заняттях із педагогічних дисциплін, вибіркових навчальних дисциплін, при створенні нових спецкурсів, укладанні підручників і навчально-методичних посібників, пов'язаних із порушеною проблемою, а також здобувачі вищої освіти під час написання бакалаврських і магістерських робіт, розроблення дослідницьких проєктів, проходження виробничої практики.

Особистий внесок здобувача у працях, написаних у співавторстві, полягає в обґрунтуванні суті поняття «національна самосвідомість» та виявленні можливостей громадської діяльності для її формування [52], у визначенні та змістовній характеристиці основних напрямів громадської діяльності студентської молоді [3]; у теоретичному обґрунтуванні системи формування національної самосвідомості та характеристики її складових [38]; наведенні результатів аналізу шляхів гуманізації виховання молоді в концепціях педагогів Західної Європи XX ст. [5]; розкритті питань виховання самостійності здобувачів [6; 7]; підготовці методичних рекомендацій щодо організації та проведення студентами виховної та громадської діяльності під час проходження виробничої

практики [8; 9; 10]; підготовці методичних рекомендацій з організації та здійснення волонтерської роботи зі студентами, роботи органів студентського самоврядування [11; 12; 13].

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи (у 2021 р. перейменована на кафедру освітології та інноваційної педагогіки) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2016–2021 рр.), під час виступів на конференціях різного рівня, а саме:

- *міжнародних*: «Українська педагогічна наука в контексті сучасних цивілізованих процесів. III Міжнародні педагогічні читання на пошану член-кореспондента АПН України, доктора педагогічних наук професора Богдана Ступарика» (Івано-Франківськ, 2011), «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017, 2018, 2019, 2021), «Теоретичні та методологічні проблеми сучасної педагогіки та психології» (Миколаїв, 2019);

- *всеукраїнських*: «Сучасна освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика» (Харків, 2011), «Науково-методичні основи планування й організації роботи кафедр» (Харків, 2011), конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи (Харків, 2014), «Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя» (Харків, 2015).

Кандидатська дисертація на тему: «Проблеми навчання і виховання в педагогічній спадщині М. Ф. Сумцова» була захищена у 2001 р. за спеціальністю 13.00.01 — загальна педагогіка та історія педагогіки, її матеріали в тексті докторської дисертації не були використані.

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 54 наукових працях. Серед них: 2 одноосібні монографії, 3 статті в колективних монографіях (2 з яких англійською мовою опубліковані в країнах ЄС); 25 статей у наукових фахових виданнях України; 4 — у наукових періодичних виданнях інших держав; 2 статті в інших виданнях; 11 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій і семінарів; 8 навчально-методичних посібників.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, списку використаних джерел до кожного з них (усього 977 найменувань), загальних висновків, 12 додатків (на 32 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 553 сторінки, із них основного тексту — 399 сторінок. Дисертація ілюстрована 27 таблицями, 15 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, указано її зв'язок із науковою програмою, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, схарактеризовано концепцію дослідження, розкрито його теоретико-методологічну основу, висвітлено наукову новизну та практичне значення

отриманих результатів, визначено особистий внесок здобувача, наведено відомості про апробацію і впровадження основних положень та висновків дослідження, зазначено публікації автора, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі — **«Формування національної самосвідомості студентської молоді як предмет науково-педагогічних розвідок»** — висвітлено генезу ідеї формування національної самосвідомості особистості, розкрито суть, структуру та зміст національної самосвідомості студентської молоді.

Як з'ясовано в дослідженні, історія розвитку ідеї про необхідність формування національної самосвідомості молоді є складним багатовіковим процесом, що відбувався на основі врахування специфічних особливостей становлення й розвитку українського народу, його національних традицій, інтересів, потреб та культури. При цьому визначення специфіки національної самосвідомості кожної етнічної спільноти пов'язане з історично детермінованими особливостями її колективної психології, формуванням характерного менталітету засобами етнічної самоідентифікації, а також традиційними нормами, які склалися протягом століть (В. Власова, О. Садохін, С. Саїдумаров, Н. Сарфарозова та ін.).

У процесі вивчення порушеної проблеми особливий інтерес викликали наукові праці, присвячені проблемі становлення національної самосвідомості українського народу. Так, поступове формування української нації відбувалося в складних зовнішньополітичних та несприятливих геополітичних умовах. Виокремлення предків сучасних українців у самостійну націю засвідчила поява таких її характерних ознак: наявність спільної території проживання, власної мови та культури, формування особливої політичної й економічної структури суспільства, відпрацювання певних національних традицій, звичаїв та цінностей (В. Гоцуляк, В. Литвинов, Н. Яковенко та ін.).

Варто відзначити, що суттєвий вплив на формування світогляду та національної самосвідомості української молоді здійснювали братські школи, в яких працювали та з якими активно співпрацювали відомі педагоги й прогресивні суспільні діячі того часу (П. Могила, С. Полоцький, Г. Смотрицький, В. Сурозький). Характерними ознаками цих шкіл були народність та гуманізм педагогічних ідей, їх зумовленість доробками грецької культури та слов'янськими освітніми традиціями, зв'язок теорії з реальним життям рідного народу (С. Гончаренко, Н. Калиниченко, М. Ярмаченко). На основі вивчення й аналізу історико-педагогічної літератури було також визначено, що серед факторів, які переважною мірою забезпечили становлення й розвиток національної самосвідомості українців, чільне місце займали такі: активні суспільно-політичні процеси в країні; поширення прогресивних ідей передової наукової громадськості; поступове формування культурно-національних традицій, звичаїв, відповідного соціально-територіального середовища (Г. Гуменюк, В. Карлова, В. Литвинов, Л. Нагорна, О. Салтовський). Передові ідеї зарубіжних та вітчизняних учених різних часів про особливості формування національної самосвідомості молоді склали той

теоретичний фундамент, на якому розвиваються сучасні теорії про реалізацію цього процесу представниками різних наукових галузей.

У контексті обраної проблеми визначено, що провідне місце серед ключових понять дослідження займає поняття «національна самосвідомість». Для уточнення авторського його розуміння спочатку було розкрито суть понять «свідомість» як вищої, притаманної лише людині та пов'язаною з її мовою функціями головного мозку, що виявляється в «узагальненому, оцінному й цілеспрямованому відображенні й конструктивно-творчому перетворенні дійсності, передбаченні її результатів, осмисленому регулюванні та самоконтролюванні поведінки особистості» (О. Спіркін) і «самосвідомість», що тлумачиться в дисертації як усвідомлення людиною себе суб'єктом життя і творчості, оцінка особистістю персональних цінностей, якостей, мотивів, ідеалів, поведінки та дій, а також цілісна комплексна оцінка себе як учасника різних видів діяльності (Л. Виготський, І. Єгорова, І. Кон, С. Ковальов, С. Рубінштейн, П. Федосєєв, І. Чеснокова та ін.). У процесі наукових розвідок визначено, що самосвідомість: забезпечує здатність людини сприймати себе як об'єкт вивчення; дає особі змогу свідомо присвоювати собі все, що вона робить, співвідносити із собою власні вчинки й дії, брати за них відповідальність; виступає наслідком соціальних взаємодій і визначається соціальним досвідом особи; формується в процесі спільної діяльності членів суспільства та значною мірою зумовлюється їхніми взаємовідносинами між собою; розвивається внаслідок змін соціального положення особистості, що активізує процеси формування в неї структури власної Я-концепції та самооцінки в сенсі своєї значущості для інших людей (Л. Виготський, О. Леонтьєв, В. Мухіна, С. Рубінштейн, В. Столін, І. Чеснокова).

На основі вивчення наукової літератури (А. Березін, С. Бойко, В. Колісник, О. Нельга А. Радей, В. Семенов) також уточнено, що етнос — це стійка спільнота людей, у яких загальними є територія проживання, мова й культура, біологічна складова (раса, спільне походження), та які усвідомлюють себе представниками цієї спільноти й її відмінності від інших етносів. У свою чергу, під нацією розуміємо спільноту людей, які мешкають на певній території, мають свою мову, назву, культуру, традиції, звичаї, психологічні риси, та яка характеризується єдністю економічних, соціально-політичних і духовних інтересів, усвідомленням єдності свого історичного минулого й майбутнього, активним ставленням до власної долі.

Як з'ясовано в дослідженні, ключове поняття «національна самосвідомість» визначається вченими неоднозначно, зокрема як: сукупність уявлень особистості, її ціннісних суджень, поглядів, думок про себе як носія унікальних національних якостей і рис (О. Баронін, А. Березін, М. Боришевський, Д. Ольшанський, А. Петровський, С. Рубінштейн та ін.); усвідомлення людиною себе представником певної нації (В. Борисов, Ю. Бромлей, М. Джунусов, В. Карлова, І. Кресіна, В. Лісовий, У. Нетаврована та ін.). У науковій літературі також пропонуються визначення, в яких під «національною самосвідомістю людини» розуміють: її *ставлення* (до власної нації, характерних рис її представників, здобутків національної культури);

процес (інтеріоризація людиною системи відповідних національних цінностей та норм поведінки); *результат* (засвоєння індивідом здобутків національної культури, традицій, обрядів та звичаїв); *якість* (інтегративна якість, комплексна властивість людини); *готовність* (спроможність суб'єкта відстоювати національні інтереси й діяти відповідно до пріоритетів державного розвитку); *самооцінка* (оціночні судження особи про себе як представника певної нації, носія унікальних якостей та рис); *форма* (специфічна форма свідомості людей) (В. Бабаков, А. Гафіатуліна, М. Давидюк, В. Семенов, Д. Тхоржевський та ін.).

На основі узагальнення різних точок зору науковців у дослідженні визначено, що під *національною самосвідомістю студентської молоді* розуміється *процес і результат осмислення її представниками своєї приналежності до певної нації, усвідомлення власної національної ідентичності в системі національних зв'язків та міжнаціональних відносин, прояв стійкої дієвої позиції по відношенню до своєї нації, а також готовність прикладати активні зусилля задля її подальшого успішного розвитку*.

У дисертації також уточнено, що структура національної самосвідомості студентської молоді включає такі компоненти:

- *мотиваційно-цільовий* (пов'язаний із наявністю комплексу мотивів, інтересів, потреб, що спонукають особистість до розвитку власної національної самосвідомості, а також спроможністю ставити та реалізовувати поточні цілі під час здійснення цього процесу);

- *емоційний* (відображає комплекс почуттів, емоцій, що фіксують суб'єктивне ставлення особистості до своєї нації);

- *аксіологічний* (визначає ціннісне ставлення до національної самосвідомості й загалом до всіх складових національного буття);

- *інтелектуально-когнітивний* (характеризується сформованістю в особі комплексу знань, уявлень, оцінок та самооцінок своєї діяльності й поведінки як представника певної нації);

- *дієво-операційний* (забезпечує прояв особистістю вмінь, навичок практичної діяльності в контексті реалізації стратегічних інтересів нації та держави);

- *особистісний* (сформованість моральних і вольових якостей, що відображають національні риси характеру й забезпечують прояв національної самосвідомості та уможливають її постійне вдосконалення).

У другому розділі — **«Формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності як педагогічна проблема»** — розкрито сенс та педагогічний потенціал громадської діяльності, визначено особливості, основні види, напрями та форми її організації як засобу формування національної самосвідомості студентів.

Зазначимо, що в дисертації для більш чіткого усвідомлення суті дефініції «громадська діяльність» було наведено тлумачення різними вченими деяких інших, тісно пов'язаних із нею понять. Як з'ясовано, діяльність — форма активного ставлення людини до оточуючого світу, прояв внутрішньої й зовнішньої активності людини, що спрямована на її особистісні трансформації,

а також на забезпечення змін і перетворень предметів та явищ оточуючого світу, створення нових предметів матеріальної й духовної культури (В. Афанасьєв, Л. Буєва, М. Варій, М. Каган, В. Киричук, О. Леонтєв, В. Роменець, Ю. Трофімов).

Громада є стійкою формою соціальної організації та суспільної взаємодії людей, якій притаманні сформований тип самоврядування, спільність інтересів, завдань, цілей, суспільна та ідеологічна єдність, а також функції захисту (Г. Коджаспірова, П. Павленок та ін.). Термін «громадський» позначає прикметник, значення якого стосується суспільства чи громади; чогось того, що відбувається в суспільстві (громаді, колективі) та є значущим для певного об'єднання людей (І. Білодід).

Для уточнення авторського розуміння поняття «громадська діяльність» також були визначені й зіставлені між собою такі близькі за значенням до нього поняття:

- суспільно корисна діяльність — спеціально організована, системна діяльність, що здійснюється на творчій основі в інтересах суспільства (колективу) та створює суспільно корисний продукт (результат), виражений у матеріальних або духовних цінностях (О. Лішин, Г. Ніколаєв, Л. Пролєєва, М. Шошін, К. Штогріна, Т. Чурекова);

- соціальна діяльність — спеціально організована діяльність людини у всіх сферах суспільства (А. Брушлинський);

- громадська активність — діяльнісне ставлення людини до життя суспільства, в якому вона виступає ініціативним носієм та провідником норм, принципів та ідеалів суспільства або певного класу, соціальної групи (О. Рвачев, О. Шаміч);

- соціальна активність — характеристика свідомої, самостійної діяльності, що спрямована на задоволення потреб особистості, які мають соціально вагомих статус та значення; певна соціально-психологічна, ціннісна установка суб'єкта, що реалізується в його діяльності; спосіб життя (О. Безпалько, С. Грабовська, Н. Ковтун, В. Косовець, С. Потапова, К. Ямкова);

- громадянська активність — форма соціальної активності, особлива властивість особистості, що впливає на прийняття нею соціально-політичних рішень і реалізацію своїх інтересів, її взаємодію з інститутом влади, а також визначає зміст і напрями діяльності людини в суспільстві, особливості її комунікації та характер побудови взаємовідносин із соціумом та державою (Н. Дерев'янка, Ю. Завалевський, С. Зябрева, М. Остапенко, О. Сухомлинська, К. Чорна, Л. Шангіна).

Як встановлено в дослідженні, поняття «громадська діяльність особистості» не отримало чіткої однозначної теоретичної категоріальної інтерпретації. Проте визначено, що воно має міждисциплінарний характер і широко використовується в термінологічній базі психологічної (як умова прояву творчої природи й самостійності людини, що забезпечує й підтримує реалізацію процесів її соціально-особистісного становлення) (А. Зосимовський, А. Петровський), філософської (як складник соціальних екзистенціальних особливостей, що впливає на формування духовності й світогляду особистості;

як складова процесів громадського управління) (В. Афанасьєв; Л. Буєва) та інших наук.

Особливий інтерес у дослідженні викликали психолого-педагогічні праці, в яких наводилися погляди різних учених щодо розкриття суті громадської діяльності. Зокрема, під цим поняттям науковці розуміли:

- прояв творчої природи й самостійності людини, що забезпечує та підтримує реалізацію процесів її соціально-особистісного становлення; прояв свободи вибору, пошуку своєї місії в соціальному бутті (Л. Буєва);

- свідому, цілеспрямовану діяльність управлінського спрямування, що визначається умовою підготовки індивідуума до свідомого, самоврегульованого функціонування в суспільстві; складну структуровану багатofункціональну систему, що посідає важливе місце в загальній системі діяльності особистості в суспільстві (М. Кветний, І. Кон, Г. Філонов).

Обрання пов'язаної із студентською молоддю теми дослідження зумовило також доцільність визначення поняття «студентська молодь», під яким розуміють спільноту здобувачів вищої освіти, які складають окрему соціально-демографічну верству з певним статусом, становищем і роллю в суспільстві та водночас є достатньо однорідною за віком соціально-професійною групою, члени якої характеризуються певним місцем навчання (заклад вищої освіти), спільністю інтересів, своєрідною субкультурою та достатньо сталим способом життя (А. Дмитрієв, Ю. Колесніков, В. Лісовський, Б. Рубін, О. Скориніна-Погрібна).

На основі врахування вищенаведених думок різних науковців визначено *суть громадської діяльності як добровільної, безоплатної й безкорисливої активності людей, спрямованої на вирішення актуальних соціальних проблем та забезпечення благоустрою навколишнього середовища*. Узагальнення наукових досліджень (І. Бех, О. Беспалько, С. Вітвицька, Н. Чернуха) дозволило встановити, що громадська діяльність має широкі виховні можливості та значний ресурс у формуванні цілого комплексу особистісних якостей та рис, соціально прийнятих моделей поведінки, світогляду, активної життєвої позиції. Зокрема, залучення студентської молоді до участі в громадській діяльності має значний педагогічний потенціал щодо розвитку національної самосвідомості особистості.

Як визначено в дослідженні, під час реалізації зазначеного процесу необхідно враховувати біолого-фізіологічні, психологічні та соціальні особливості представників студентського віку, що збігається з етапом пізньої юності та ранньої дорослості особистості (18–25 років). Так, стосовно першої групи відмінностей важливо відзначити, що молоді люди на зазначеному віковому етапі досягають фізіологічної та біологічної зрілості, зокрема в них збільшується вага, закінчується формування скелету, удосконалюється м'язова, серцево-судинна й нервові системи. Унаслідок цього зростають можливості людини щодо виконання різних видів діяльності.

У дисертаційній роботі акцентовано увагу також на психологічних особливостях особи юнацького віку, які сприяють успішному формуванню в неї національної самосвідомості. Адже віковий період студентства

характеризується суттєвими змінами усіх психічних процесів людини, зокрема: превалює довільна увага, особа здатна її переключати, організовувати та самостійно керувати нею; розвивається цілеспрямована спостережливість; пам'ять стає довільною, керованою, студент володіє навичками запам'ятовування, у результаті цього збільшується обсяг засвоєної інформації; мислення набуває більшої критичності й логічності, інтенсивно розвиваються когнітивні процеси та інтелектуальні здібності; уявлення набуває більш керованого характеру; удосконалюється та збагачується в лексичному й інтонаційному планах усне та письмове мовлення людини.

На основі опрацювання психологічної, соціологічної, політологічної, педагогічної наукової літератури (Б. Ананьєв, Д. Жиденко, О. Куліш, А. Лякішева, М. Остапенко, Л. Подоляк, В. Юрченко) також було з'ясовано, що студентський вік є сенситивним періодом для розвитку багатьох потенцій суб'єкта: особистісних, професійних, світоглядних, громадських, соціальних. Зокрема, у дослідженні встановлено, що в молодих людей студентського віку відбувається розвиток комплексу певних особистісних якостей, які тісно пов'язані з формуванням національної самосвідомості, зокрема таких: відповідальність, почуття обов'язку, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, самостійність, ініціативність. Представники студентської молоді демонструють уміння володіти собою, регулювати свої почуття, правильно орієнтуватися в різних аспектах власної життєдіяльності, будувати доцільну соціальну комунікацію; здатність до вироблення життєвих планів на майбутнє, життєвої перспективи; спроможність брати на себе відповідальність за власний вибір, свою поведінку; намагання досягнути філософські категорії буття, у тому числі сенс життя; прагнення активно здійснювати діяльність соціальної спрямованості та спілкування з іншими людьми (Є. Герман, А. Кузьмінський, А. Мурзіна, Т. Потапчук).

Крім того, особистісні зміни здобувачів вищої освіти забезпечують становлення в них стійкої самосвідомості та стабільного «Я-образу», відпрацювання власної життєвої позиції, індивідуального стилю поведінки та діяльності. Усвідомлення фактора часу обумовлює спрямованість студентів на майбутнє, визначення подальших перспектив і планів, проектування власної діяльності та кар'єри. У людини юнацького віку також проявляється здатність до реалістичної оцінки й самооцінки, спостерігається активне формування світогляду й узагальненої картини світу, відбувається закріплення ціннісних орієнтацій та ідеалів, засвоєних провідних соціальних цінностей. У представників студентської молоді формується комплексне уявлення про себе, розвивається інтерес до моральних проблем (цілі та сенс життя, обов'язок і відповідальність, любов і дружба тощо) (Б. Ананьєв, С. Бондирева, М. Гомезо, Є. Клімов, В. Мухіна, Л. Пряжніков, С. Рубінштейн).

Учені (Б. Ананьєв, М. Волков, Є. Клімова, А. Лякішева, М. Остапенко, Л. Подоляк, О. Рудаков, Ю. Самарін, В. Шубкін, В. Юрченко та ін.) також наголошують, що в студентському віці людини, який визначається як період її вторинної соціалізації, спостерігаються такі відмінності в соціальному плані:

- превалювання соціальних мотивів;

- наявність сформованих здібностей та потреб для успішної самореалізації, здійснення різних видів індивідуальної й колективної діяльності в соціумі;

- актуалізація необхідності відчувати себе часткою соціальної спільноти, зайняти гідне місце в суспільстві;

- здійснення інтенсивного пошуку себе, свого покликання, прояв прагнення до професійного й особистісного самовизначення; оволодіння основними соціальними ролями;

- демонстрація потреби в спілкуванні з фахівцями в обраній професійній галузі та представниками різних соціальних верств, формування навичок взаємодії із соціумом.

Як визначено в дослідженні, біологічно-фізіологічні, психологічні та соціальні особливості студентської молоді є сприятливим чинником для формування в її представників національної самосвідомості в процесі громадської діяльності.

У процесі наукового пошуку також було визначено такі основні напрями, організації громадської діяльності як засобу формування національної самосвідомості студентів:

- *діяльність в органах студентського самоврядування* (захист інтересів та прав студентів у різних сферах їхньої життєдіяльності; підвищення якості навчання здобувачів, залучення їх до наукової роботи, удосконалення організації процесів навчання й виховання в закладі вищої освіти; створення сприятливих умов для проживання та відпочинку студентів; сприяння співробітництву студентів вишу з іншими закладами й молодіжними організаціями);

- *просвітницька робота з представниками різних верств населення* (школярами, вихованцями дитячих будинків, особами, які перебувають на лікуванні);

- *виховна* (формування в особистості навичок, необхідних для адаптації до життя в суспільстві, успішної соціалізації);

- *волонтерська* (соціально-реабілітаційна робота з подолання негативних явищ, соціальна опіка і допомога найменш захищеним категоріям населення, педагогічний супровід молоді, допомога в забезпеченні її інтеграції в суспільство);

- *дозвіллева* (спортивна, культурна, творча, туристична тощо);

- *благодійна* (надання матеріальної допомоги соціально незахищеним категоріям населення);

- *правозахисна* (юридична допомога населенню, проведення консультацій із проблем прав людини та її захисту, моніторинг порушень прав людини);

- *еколого-валеологічна* (пропаганда здорового способу життя, природоохоронна робота);

- *соціально-політична* (участь студентів у політичних акціях, виконанні проєктів політичного характеру, розробці стратегії молодіжної й загалом державної політики) діяльність.

Як встановлено в дослідженні, формування національної самосвідомості студентів у процесі громадської діяльності передбачало застосування таких методів виховання: педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, доручення. У процесі наукових розвідок також уточнено, що зазначена діяльність може реалізовуватися в різних формах.

Зокрема, керуючись у дослідженні класифікацією організаційних форм виховної роботи за ознакою кількості учасників, було зроблено висновок про доцільність використання таких форм: колективних (масових) (участь в організації та проведенні державних та національних свят, науково-практичних конференцій із національної проблематики, флешмобів, масових політичних чи соціальних акцій тощо), групових (зелені патрулі та трудові десанти; туристично-краєзнавча робота, збирання, дослідження та вивчення фольклору; організація та проведення вікторин з питань національно-патріотичного виховання та вітчизняної історії тощо) та індивідуальних (індивідуальна волонтерська допомога воїнам АТО/ООС й, зокрема, пораненим, які лікуються у військових госпіталях; шефська допомога людям похилого віку тощо).

Слід також зазначити, що формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності вимагало використання різних засобів виховання. Як було з'ясовано в дослідженні, у цьому плані в пригоді стали як інноваційні, так і традиційні засоби: сучасне технічне обладнання й методичне забезпечення (комп'ютери, комп'ютерні програми й матеріали; проектори, інтерактивні дошки, оснащення для майстер-класів, методичні розробки тощо); твори культури й, зокрема, вироби різних видів мистецтва (наукові й художні книги, картини, мозаїка тощо); витвори народної творчості (вишиванки, писанки, рушники, вінки тощо) та ін.; народні музичні інструменти, необхідні для проведення концертів та демонстрації окремих номерів самодіяльності, присвячених виконанню народних пісень і танців тощо.

У третьому розділі — **«Методологія дослідження проблеми формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності»** — висвітлено науково-методологічну базу дослідження.

У роботі представлено методологію дослідження проблеми формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, причому центральне місце в науково-методологічній базі займають такі наукові підходи: системний, синергетичний, культурологічний, особистісно орієнтований, діяльнісний, акмеологічний, аксіологічний, партисипативний.

Реалізація системного підходу передбачала визнання процесу формування національної самосвідомості студентської молоді складною системою із широкою мережею внутрішніх та зовнішніх зв'язків. При цьому особлива увага приділялася з'ясуванню зв'язків виховної роботи саме із зовнішнім середовищем, оскільки вона реалізовувалася в процесі громадської діяльності й передбачала створення сприятливих умов для розвитку особистості на засадах демократизму, гуманізму, формування в неї національної самосвідомості, сприяння прояву студентами творчої активності для вирішення актуальних,

соціально значущих завдань.

Використання синергетичного підходу обумовило визнання досліджуваного процесу як відкритої, динамічної системи, яка відрізняється своєрідним характером побудови взаємовідносин між учасниками взаємодії та знаходиться поза станом рівноваги. Формування національної самосвідомості особистості студента відбувається в умовах громадської діяльності, яка теж є синергетичною системою, що активно взаємодіє з різними об'єктами зовнішнього середовища.

Застосування культурологічного підходу до вивчення проблеми дослідження зумовило особливе ставлення до особистості студента як до суб'єкта культури, носія національних цінностей. Важливим аспектом наукових розвідок є також визнання громадської діяльності як середовища для розвитку всіх здібностей та можливостей особистості, засвоєння нею здобутків національної спадщини й вироблення предметів духовної, матеріальної культури, нових моральних цінностей та сенсів.

Упровадження в процесі наукового пошуку особистісно орієнтованого підходу забезпечило сприйняття студентів як унікальних автономних, самостійних особистостей, носіїв неповторних індивідуальних моральних, духовних, соціальних, інтелектуальних та вольових якостей, властивостей, здібностей. Цей підхід актуалізував потребу в глибокому вивченні особистості кожного здобувача, його вікових та індивідуальних особливостей, потреб, інтересів, мотивів, переконань, принципів, світогляду, ієрархію персональних цінностей, характеру й поведінки, ставлення до себе та до інших суб'єктів оточуючого середовища.

Застосування діяльнісного підходу під час проведення дослідження акцентувало увагу на можливості громадської діяльності як фактора формування національної самосвідомості студентської молоді, адже саме діяльність створює унікальні умови для розвитку особистості, формування її свідомості й самосвідомості. Реалізація діяльнісного підходу передбачало спеціальну організацію цілеспрямованої діяльності студентської молоді, яка: актуалізує суб'єктну позицію студента при виконанні соціально значущих завдань і здійсненні спілкування; виступає ареною для розвитку й удосконалення організаторських якостей особистості; надає можливості для набуття соціального досвіду, у тому числі досвіду ділової комунікації здобувачів, формування й удосконалення в них навичок конструктивної взаємодії; сприяє вихованню відповідальної громадянської та громадської поведінки, стійкої соціальної позиції; забезпечує здатність молодих людей відстоювати та захищати національні інтереси, права та свободи, національну ідеологію, усвідомлення своєї ролі у вирішенні актуальних питань своєї країни, нації.

Застосування акмеологічного підходу як методологічно-теоретичного підґрунтя досліджуваної проблеми передбачало індивідуальну спрямованість організації громадської діяльності студентів, створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистісних якостей здобувачів, їхніх здібностей та задатків, сприяє самовизначенню й самореалізації кожного із них,

максимальній реалізації внутрішнього потенціалу людини, що забезпечить досягнення високого рівня її вихованості як особистості, патріота та громадянина.

Використання аксіологічного підходу в дослідженні проблеми формування національної самосвідомості студентів у процесі громадської діяльності забезпечувало можливість формування в них системи цінностей, що стали основою для розвитку соціально значущих якостей і світогляду особистості, засвоєння нею високоморальних моделей поведінки, активізації її діяльності, спрямованої на вирішення соціально значущих завдань.

У контексті реалізації партисипативного підходу увага спрямовувалася на забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників педагогічного процесу, побудову їхньої діяльності на засадах гуманізму й демократизму. Це сприяло формуванню в студентів відповідальної соціальної та громадської позиції, забезпеченню можливостей для формування навичок будувати конструктивні взаємовідносини, здійснювати ефективну взаємодію, командну роботу на всіх етапах діяльності: планування, генерування ідей, визначення й вирішення проблем, розв'язання актуальних завдань, оцінки й аналізу результатів.

У четвертому розділі — **«Система формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності»** — визначено загальні основи проектування системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, обґрунтовано та схарактеризовано структурні блоки цієї системи та зміст її науково-методичного забезпечення.

У дисертації на основі опрацювання науково-теоретичних джерел та результатів практичних розвідок було розроблено й обґрунтовано авторську систему формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, що складається з таких блоків: цільового, концептуально-методологічного, змістовно-діяльнісного та діагностично-результативного.

Так, *цільовий блок* системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності містить мету та завдання означеної системи. З урахуванням змісту відповідних нормативних документів (закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2025 року, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді тощо), висновків науковців (С. Корпенчук, Н. Мойсеюк, Н. Ракова, М. Фіцула) та результатів проведеного нами пілотного дослідження зроблено висновок про актуальну необхідність формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, що було визначено основною метою авторської педагогічної системи.

Сформульована мета системи конкретизувалася на рівні низки відповідних завдань як сукупності локалізованих цілей, що підпорядковуються основній меті й реалізуються в певних визначених умовах. Зокрема, у процесі наукових розвідок було зроблено висновок про те, що основними завданнями системи

формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності є такі:

- стимулювання мотивації студентів щодо розвитку в них національної самосвідомості й активної участі в громадській діяльності;
- формування в майбутніх фахівців стійкого позитивного ціннісного ставлення до своєї нації, її культури, мови, історії;
- забезпечення засвоєння студентами знань про суть та структуру національної самосвідомості, шляхи її вдосконалення, про минувшину свого народу, його культуру, традиції;
- сприяння оволодінню здобувачами вміннями й навичками, що уможливають прояв людиною національної самосвідомості;
- спонукання опанування молодими людьми визначеними особистісними якостями; діагностування отриманих результатів та їх порівняння із запланованим результатом, внесення необхідної корекції в реалізацію процесу.

Концептуально-методологічний блок системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності відображає авторську концепцію формування національної самосвідомості й, зокрема, науково-методологічні підходи дослідження, а також принципи реалізації процесу формування національної самосвідомості студентів вищої школи. Зокрема, в основу авторської концепції було покладено ідею про те, що формування національної самосвідомості студентської молоді є достатньо тривалим цілеспрямованим процесом, який сприяє розвитку в особистості відповідних мотивів та ціннісних ставлень, а також забезпечує оволодіння суб'єктом знаннями, уміннями, особистісними якостями, моделями поведінки, необхідними для прояву на належному рівні вищевказаного особистісного феномена.

Авторська концепція дослідження також спирається на теоретичне положення про те, що дієвим засобом формування національної самосвідомості студентської молоді є громадська діяльність, участь у якій вимагає від учасників прояву громадської активності, соціальної відповідальності, альтруїзму, гуманного ставлення до людей та готовності прийти їм на допомогу, прагнення залучати їх до провідних національних цінностей та ідеалів, умінь конструктивно працювати в команді зі своїми однодумцями, а також сприяє накопиченню особистістю досвіду соціально корисної роботи в громаді.

Як було встановлено в дослідженні, важливим аспектом концепції є також визначені в ній науково-методологічні підходи, що дають змогу вивчати досліджуваний феномен цілісно й об'єктивно, визначити раціональну стратегію дослідження та умови її реалізації. Було уточнено, що концептуальну основу розробленої педагогічної системи складають такі вказані раніше методологічні підходи: системний, синергетичний, культурологічний, особистісно орієнтований, діяльнісний, акмеологічний, аксіологічний, партисипативний.

На підставі опрацювання відповідних наукових джерел (В. Борисов, О. Войчун, Ю. Корсун, О. Поліщук, Р. Сойчук), нормативних документів (закони України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національна стратегія

розвитку освіти в Україні на період до 2025 року, Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України тощо) зроблено висновок про те, що формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності потребує дотримання таких принципів виховання:

- *загальних*: гуманізму (визнання кожного суб'єкта освітнього процесу суверенною, унікальною особистістю; створення умов для всебічного, повноцінного її розвитку та самореалізації, забезпечення захисту прав і свобод кожної людини); культуровідповідності (здійснення процесу виховання в контексті пріоритетів та здобутків світового культурного розвитку, акцентування уваги на національних культурних цінностях як складової світової культури); зв'язку з життям (формування в студентів соціально значущих та практично затребуваних знань, умінь та навичок, створення умов для їх реалізації в повсякденному житті, спілкуванні, діяльності й, зокрема, громадській роботі); поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентів (організація цілеспрямованої взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу на засадах діалогічності, визнання активної, самостійної, рівноправної позиції кожного; залучення студентів до планування, організації, проведення заходів, вибору методів та форм їхньої реалізації); єдності свідомості та поведінки (визначає взаємообумовленість світогляду, переконань, поглядів, принципів особистості та її поведінкових характеристик); варіативності діяльності (надання можливості для кожного студента здійснювати вільний вибір під час виконання громадської діяльності: обирати ступінь участі, вид та напрям роботи, форми та методи її організації та реалізації);

- *специфічних*: національної спрямованості виховного процесу (побудова цього процесу на засадах національної ідеології, моральності, духовності, наповнення його національним змістом); соціальної відповідності виховання (урахування пріоритетів соціального розвитку в побудові виховного процесу, його орієнтація на формування у студентів суспільно значущих умінь і навичок діяльності та спілкування); творчої самоактивності й саморегуляції особистості (створення умов для актуалізації самокритичності, самостійності, активності кожного суб'єкта педагогічного процесу, розвитку його здібностей ініціювати, організовувати та творчо реалізовувати ідеї, проекти, заходи різних напрямів діяльності); історичної та соціальної пам'яті (визнання духовних, моральних, культурних здобутків, створення умов для збереження, примноження національної духовної спадщини); міжпоколінної наступності (збереження для наступних поколінь зразків народної культури України).

Змістовно-діяльнісний блок розробленої системи містить у собі структурні компоненти цього особистісного утворення та етапи його формування, відповідний педагогічний інструментарій, а також виявлені педагогічні умови забезпечення ефективності цього процесу.

Зокрема, у вказаному блоці наведено представлену в Розділі 1 структуру національної самосвідомості студентської молоді, конкретизовано змістове

наповнення кожного з її компонентів. З урахуванням теоретичних положень науковців (В. Гладуш, Т. Ільїна, В. Лозова, Н. Мойсеюк, С. Пальчевський, Г. Троцько, В. Ягупов) та результатів проведеного власного пілотного дослідження були визначені *етапи* формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності:

- *організаційно-мотиваційний* (розвиток мотивів здобувачів вищої освіти до формування національної самосвідомості в процесі громадської діяльності, формування в них ціннісного ставлення до цього феномена, української нації, її культури, цінностей та традицій, національної та державної символіки, а також розроблення відповідного організаційно-методичного забезпечення формування національної самосвідомості студентів),

- *дієво-процесуальний* (формування визначених знань та вмінь студентів шляхом залучення їх до різних видів громадської діяльності);

- *контрольно-коригувальний* (проведення регулярного діагностування рівнів сформованості національної самосвідомості студентів на основі застосування обраної критерійно-діагностичної бази).

Уточнимо, що в указаному блоці системи представлено та схарактеризовано педагогічний інструментарій, використання якого забезпечує організацію й реалізацію цілеспрямованої громадської діяльності студентської молоді, спрямованої на формування національної самосвідомості особистості. Зокрема, зазначений інструментарій об'єднує в собі відповідні засоби, методи й форми організації цієї діяльності.

Також у процесі наукового пошуку було виявлено й теоретично обґрунтовано *педагогічні умови* формування національної самосвідомості в процесі громадської діяльності: створення виховного простору як активного провідника ідей національної самосвідомості, залучення студентів до різних видів громадської діяльності, спонукання представників студентської молоді до постійного розвитку національної самосвідомості на основі здійснення самомоніторингу рівня її сформованості.

Діагностично-результативний блок системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності охоплює критерії та показники, рівні сформованості, методи діагностики й діагностичні методики, а також очікуваний результат реалізації розробленої системи.

У процесі проведення дослідження було зроблено висновок, що з урахуванням визначеної мети системи та структурного наповнення національної самосвідомості студентів вищої школи доцільно застосовувати такі критерії: мотиваційно-спонукальний, емоційно-почуттєвий, ціннісно-орієнтовний, когнітивно-знаннєвий, практично-діяльнісний, особистісно-рефлексивний та відповідні показники сформованості цього особистісного утворення.

Процес діагностики сформованості національної самосвідомості у студентів передбачав визначення рівня її сформованості: високого, середнього чи низького. Розроблена й теоретично обґрунтована система формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності представлено на рис. 1 на с. 23.

Рис. 1 Система формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності

У п'ятому розділі — «Експериментальна перевірка ефективності системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності» — проаналізовано організацію та проведення педагогічного експерименту, представлено аналіз і узагальнення його результатів.

Зазначимо, що експериментальна робота з перевірки ефективності розробленої системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності проводилась упродовж 2016–2021 років на базі Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Харківської гуманітарно-педагогічної академії та Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

До участі в експерименті, який мав варіативний характер, було залучено 798 студентів та 67 викладачів указаних вишів. Ці студенти були об'єднані в дві експериментальні групи — E_1 (405 осіб) та E_2 (393 особи), у яких передбачалось упровадження розробленої системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності.

Крім того, зі студентів зазначених закладів було також створено ще одну групу — контрольну (К (389 осіб)), у якій не передбачалося реалізовувати авторську систему, тобто процес формування національної самосвідомості у членів цієї групи відбувався в межах традиційної для цих ЗВО виховної роботи.

Педагогічний експеримент проводився за трьома традиційними етапами. Так, на його *констатувальному етапі* на основі використання обраних критеріїв, показників, діагностичних методів і методик визначався вихідний рівень сформованості національної самосвідомості студентської молоді. Як засвідчили отримані результати, на цьому етапі експерименту рівні сформованості національної самосвідомості у членів усіх трьох груп був приблизно однаково невисоким, що не відповідало сучасним очікуванням із боку держави.

На другому етапі експерименту — *формуальному* — відбувалося цілеспрямоване формування національної самосвідомості студентів групи E_1 та E_2 шляхом упровадження розробленої педагогічної системи.

Робота викладачів у визначеному напрямі зі студентами вказаних груп мала диференційований характер. Так, у групі E_1 безпосереднє здійснення процесу формування національної самосвідомості студентської молоді засобами громадської діяльності поєднувалось із додатковою роботою викладацького складу в цьому напрямі. Зокрема, під час викладання різних навчальних дисциплін (філософія, історія України, педагогіка, етнопедагогіка, етнопсихологія, ділова українська мова, соціологія, політологія та ін.) педагоги цілеспрямовано доповнювали зміст освіти цікавими фактами, даними, матеріалами українознавчого характеру, а також збагачували його іншим навчальним матеріалом національної спрямованості. Наприклад, викладачі у процесі взаємодії акцентували на питаннях духовного відродження нації, історії її розвитку, культури міжетнічного спілкування тощо.

Зазначимо, що під час проведення семінарських та практичних занять особлива увага педагогів приверталася вивченню культури мовлення студентів (змістовність, інтонаційна та лексична відповідність, дотримання правил літературної мови, виразність, виконавська майстерність). Також доцільно відзначити, що викладачами було збагачено тематику завдань для самостійної й індивідуальної роботи здобувачів вправами національно-патріотичної спрямованості, виконання яких вимагало від них пошуку й опрацювання додаткових наукових та навчальних джерел із порушеної проблеми.

Крім того, чільне місце на заняттях відводилося розкриттю можливостей суспільно корисної громадської діяльності як засобу розвитку національної самосвідомості особистості, опису героїчних вчинків відомих публічних осіб заради щасливого майбутнього України, самовідданого життя та боротьби за свободу українського народу кращих його синів і доньок, які присвятили йому все своє життя. У такий спосіб викладачі намагалися на прикладі відомих історичних постатей і національних героїв забезпечити усвідомлення молодими людьми основних національних цінностей та ідеалів, спонукати студентів до прояву активної громадської позиції та подальшого розвитку національної самосвідомості.

Значна увага проблемі формування національної самосвідомості студентів приділялася також під час залучення їх до різних видів навчально-пошукової та наукової діяльності (участь у науково-практичних студентських конференціях, конкурсах наукових робіт, опублікування статей у фахових виданнях, створення дослідницьких проєктів (наприклад, «Соціальні технології в Україні та їх роль в освітній царині», «Геополітичне положення України в сучасному світі») на відповідну тематику тощо, а також інших видів позааудиторної діяльності (участь в олімпіадах, вікторинах, присвячених проблематиці українознавчого спрямування тощо).

У процесі здійснення педагогічної взаємодії зі здобувачами їм також пояснювалася важливість приділення значної уваги постійному вдосконаленню знань, умінь, якостей, що забезпечують прояв національної самосвідомості особистості. Крім того, надавалася дієва педагогічна підтримка студентам у процесі здійснення ними самовиховання в окресленому напрямі.

Зазначимо, що така підготовча робота зі студентами забезпечувала більш мотивовану й активну їхню участь безпосередньо у громадській діяльності, що проводилася поза закладом вищої освіти та сприяла формуванню національної самосвідомості особистості.

Процес формування національної самосвідомості студентів групи E₂ теж відбувався шляхом упровадження відповідної розробленої системи. Проте, на відміну від групи E₁, з учасниками цієї групи не проводилася додаткова робота.

Отже, у процесі проведення експерименту відбувалося формування національної самосвідомості студентів у процесі громадської діяльності шляхом упровадження вищевказаної авторської системи реалізації цього процесу. Відповідна робота зі студентами в межах цього експерименту спрямовувалася на досягнення сформульованої в цільовому блоці мети та забезпечувала виконання поставлених у ньому завдань відповідно до наведеної

в концептуально-методологічному блоці концепції дослідження та визначених теоретико-методологічних засад.

Уточнимо, що спеціально організований процес формування національної самосвідомості студентів засобами громадської діяльності передбачав успішне оволодіння ними комплексом усіх представлених у змістовно-діяльнісному блоці розробленої системи компонентів цього особистісного феномена. Варто також відзначити, що вищевказаний процес відбувався за такими етапами: *організаційно-мотиваційний, дієво-процесуальний та контрольнокоригувальний.*

Так, на першому етапі розроблялося відповідне організаційно-методичне забезпечення формування національної самосвідомості студентів, зокрема визначалася сукупність оптимальних методів і форм, створювалися необхідні методичні матеріали для викладачів та вказівки для студентів. Крім того, викладачі сприяли розвитку в здобувачів мотивів щодо подальшого розвитку національної самосвідомості в громадській діяльності, опанування ціннісного ставлення до цього феномена й української нації, національної культури, цінностей та традицій українського народу, національної й державної символіки.

Для формування у студентів указаних мотивів та ціннісного ставлення з окресленого питання використовувалися різні методи й форми роботи: бесіди, лекції («Українська національна ідея — яка вона?», «Я — українець і це означає...»), «Феномен української нації», «Особливості унікального національного характеру українців», «Український стиль. Архітектурні пам'ятки Харкова», «Історія мого міста у вулицях та майданах», «Харків — перша столиця»), диспути («Національна самосвідомість: результат виховання чи даність?» тощо), сторітеллінг («Студент — еліта нації»), фотосушки («Моя мала Батьківщина»), екскурсії («Слобожанщина в давнину», «Місцями козацької слави», «До духовних скарбниць Слобожанщини», «Джаз у бетоні»), ігри і тренінги, спрямовані на виявлення та вдосконалення лідерських якостей, відвідування театрів, виставок, етнічних свят і фестивалів тощо.

Для формування позитивної мотивації студентів до розвитку власної національної самосвідомості також здійснювалася робота, яка передбачала знайомство студентів із основними напрямками діяльності громадських молодіжних організацій та рухів. Наприклад, у студентів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди значний інтерес викликала робота Окремого науково-освітнього центру Українського козацтва імені Г. С. Сковороди. Так, здобувачів було залучено до участі в наукових козацьких читаннях «Українське козацтво й сучасність», засіданнях «круглих столів» («Козацька етнопсихологічна система виховання», «Красзнавча етнологія козацької культури», «Феномен українського козацтва»), змаганнях з козацького двобою, заняттях секції бойового гопака «Характерники». Крім того, студенти у складі робочих груп Центру мали можливість відвідувати засідання, на яких обговорювалися та вирішувалися питання організації та проведення запланованих заходів, підбивалися підсумки та здійснювався аналіз проведених заходів.

Учасники експерименту також входили до складу різних волонтерських загонів, що працювали на базі їхнього університету. Так, вони організовували різні заходи для вихованців дитячих домів, притулків, інтернатів (наприклад, реалізовували розважально-ігрові програми «Казкові мандри», «Сім кольорів дитинства», «Ігровий калейдоскоп» тощо), брали участь у благодійних акціях (наприклад, «Серце віддаю дітям» тощо), проводили концертно-розважальні заходи для хворих дітей (наприклад, для пацієнтів дитячого відділення Українського науково-дослідного інституту протезування, протезобудування та відновлення працездатності).

Варто зауважити, що на вказаному етапі формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності реалізовувалася перша визначена педагогічна умова: *створення виховного простору як активного провідника ідей національної самосвідомості*. У цьому плані в пригоді стали висновки І. Беха, відповідно до яких формування виховного простору включає такі аспекти:

1) *демократизація, гуманізація, індивідуалізація соціобуття вихованців*, що передбачало врахування інтересів та особистих потреб студентів, їх долучення до планування роботи, обговорення тематики й вибору форм і методів реалізації громадської роботи, підтримування ініціатив студентів, причому взаємодія з ними будувалася на засадах довіри, поваги, творчості, активності відповідно до вимог та правил суб'єкт-суб'єктної моделі діяльності та спілкування;

2) *формування особистісно конструктивних відносин*, що зумовлювало необхідність проведення спеціальної педагогічної роботи, спрямованої на формування та розвиток довірливих, конструктивних взаємовідносин між студентами, а також між студентами та викладачами, створення позитивної психолого-емоційної атмосфери;

3) *взаємодія закладу освіти та оточуючого довкілля*, що забезпечило активну взаємодію студентської молоді із соціальними структурами, виконання роботи, що має соціальну значущість для міста, регіону, певної групи, спільноти;

4) *продуктивна життєдіяльність вихованців*, що вимагало організацію соціально значущої діяльності студентів у різних сферах: навчання, предметно-практичній, культурній, спортивній, дозвілєвій діяльності та спілкуванні, а для цього необхідно було організувати систему заходів, які дозволяли студентам реалізувати свої знання та вміння, осмислити значущість такої роботи.

Зазначимо, що дієво-процесуальний етап формування національної самосвідомості студентської молоді передбачав формування визначених знань, умінь та особистісних якостей як структурного компонента зазначеного особистісного утворення у процесі громадської діяльності. Варто відзначити, що на даному етапі реалізовувалась друга визначена педагогічна умова формування національної самосвідомості здобувачів вищої освіти: *залучення студентів до різних видів громадської діяльності*, бо тільки в такому випадку відбувався комплексний вплив на національну самосвідомість особистості.

Доцільно також уточнити, що на вказаному етапі застосовувалися різні форми роботи, які диференціювалися за кількістю учасників. Зокрема, серед масових її форм можна назвати такі: організація та проведення національних та державних свят («Різдвяна толока», «Різдвяні дива», «Весела Масляна», День українського рушника, День вишиванки), етнічних та фольклорно-етнографічних фестивалів (до народних свят: Різдва, Водохреща, Масляної, Великодня, Зеленої неділі тощо), флешмобів («Україна Єдина. Україна понад усе!» – до Дня Соборності України, «Український орнамент» – до Дня вишиванки), масових соціальних і політичних акцій («Зігрій теплом свого серця захисників України» – на День захисника України, благодійні акції «Подаруй дитині іграшку», «Подаруй дитячому дому книжку»), мітингів (наприклад, Мітинг-реквієм на честь Революції гідності), зустрічей із цікавими людьми (поетами, письменниками, акторами, музикантами, співаками, громадськими діячами, ветеранами АТО/ООС тощо), виставок (фотовиставок «Світ очима студентів», «Україна – це ми», книжкових виставок «Права людини і громадянина», «Історія України в фактах та легендах», виставок творчих робіт «Барвіста Україна», «Білим по білому»), форумів («Платформа нових можливостей», «Харківщина молодіжна», «Моя майбутня Україна»), челенджів («В єдності наша сила» тощо).

У процесі проведення експерименту широко використовувалися також різні групові форми вищевказаної діяльності, зокрема такі:

- проведення лекцій («Я – громадянин України», «Українська символіка на рушниках», «Т. Шевченко і кириломефодіївці»), тематичних вечорів («Геноцид українського народу: історична пам'ять» – до Дня вшанування пам'яті жертв Голодомору, «Сучасний український роман»), «круглих столів» («Школа молодого лідера: Шлях від факапів до успіху», «Проблеми та перспективи розвитку органів студентського самоврядування в нашому університеті», «Роль студентства в модернізації вищої освіти України»), диспутів, дискусій, дебатів («Чи можна вважати вибори необхідною умовою демократії?», «Чому діяльність молодіжних організацій та рухів слід сприймати важливим кроком до побудови громадянського суспільства?»), науково-практичних конференцій («Умови актуалізації козацької культури», «Взаємини між різними гілками влади в Україні», «Головні напрями політичної реформи в Україні»);

- організація конкурсів (конкурси творів «Якою має бути Україна?», есе «Ми, браття, козацького роду», відеороликів «Екологія off/on»), брейнстормінгів (наприклад, «Шляхи боротьби з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом та нетерпимістю»), тренінгів («Робота в команді. Як працювати, щоб цілей досягати», «Соціальний інтелект», «Як вирішити конфлікти безболісно для себе та оточуючих», «Я – майбутній лідер! Як ним стати?», «Ефективна комунікація»); воркшопів («Народна майстерня», «Тренди Hand-made»), сторітеллінгів («Про спілкування і не тільки: як розмовляти та домовлятися», «Лайфхаки української мови») тощо;

- організація для різних верств екскурсій, походів, спортивних змагань, вікторин («Сім чудес України», «Мова моя солов'їна»), майстер-класів

(«Таємниці писанкування» – до Великодня, «Вишиванка – код нації» – до Дня Вишиванки), квестів («Головоломка XXI століття», «Таємниці історії»);

- волонтерська допомога воїнам АТО/ООС (надання допомоги пораненим бійцям, які лікуються у військових шпиталях; проведення концертів для військових тощо);

- надання шефської підтримки дитячим будинкам і будинкам пристарілих, проведення благодійних аукціонів («Від серця до серця» – до Дня захисту дітей);

- проведення трудових десантів, зокрема природоохоронних (прибирання території парків, скверів, лісів від сміття, очистка водосховищ тощо) та екологічних (озеленення та благоустрій прилеглих територій), заходів патрулювання в пожежонебезпечній зоні, допомога безпритульним тваринам;

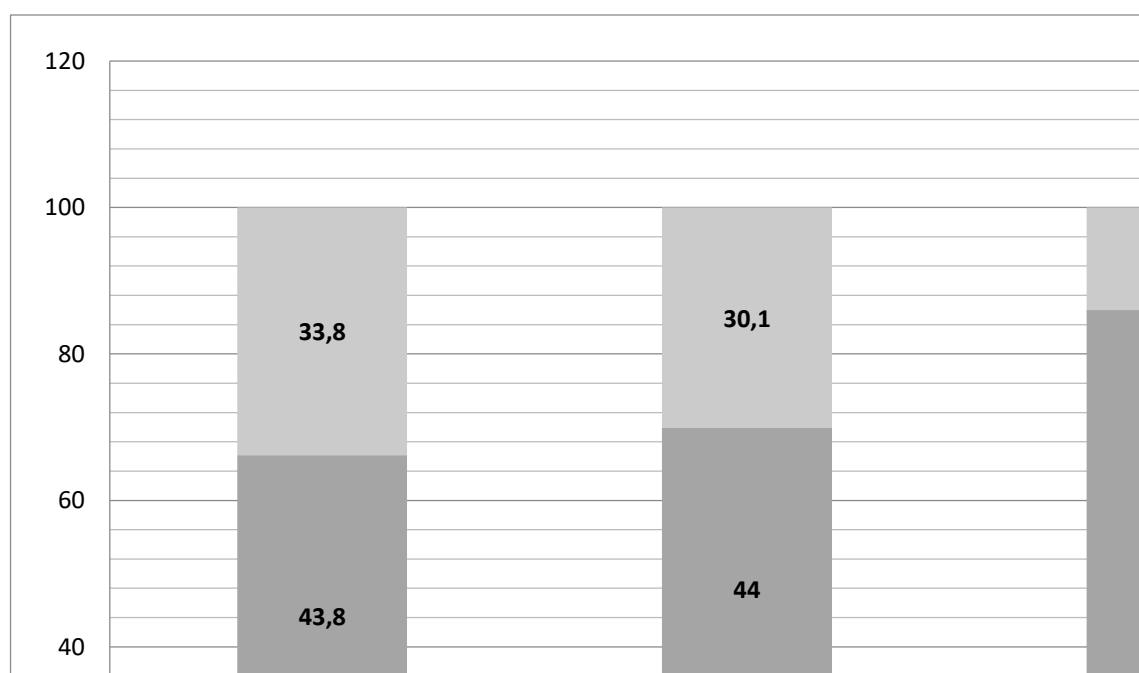
- виконання групових проєктів соціального спрямування, вивчення історії рідного краю, міста, університету («Концепція розвитку університету», «Діти вулиць», «Моє місто: минуле, сучасне, майбутнє») тощо.

Зазначимо, що контрольнo-коригувальний етап реалізації розробленої системи передбачав визначення рівня сформованості національної самосвідомості та за потреби внесення в освітній процес необхідних змін. На цьому етапі діагностика здійснювалася за допомогою проведення спостережень, бесід, анкетувань, тестувань, експертного оцінювання, аналізу продуктів діяльності студентів, а також застосування відповідних діагностичних методик: методика вираженості етнічної ідентичності (Дж. Фінні), методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (А. Татарко, Н. Лебедева), експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова) та ін.

Для діагностики отриманих результатів застосувалися представлені в діагностично-результативному блоці системи критерії й показники сформованості у студентів національної самосвідомості.

Також зауважимо, що на вказаному етапі реалізовувалася третя визначена педагогічна умова: *спонукання представників студентської молоді до постійного розвитку національної самосвідомості на основі здійснення самомоніторингу рівня її сформованості*. Ця умова забезпечувалася застосуванням таких методів і форм: самоспостереження, самооцінка усних відповідей і письмових робіт, тестування з використанням ключа для самоперевірки отриманих результатів, складання відповідного портфоліо, самоаналіз результатів участі в різних проєктах громадської діяльності.

На контрольному етапі експерименту проводився аналіз та узагальнення отриманих результатів. Результати діагностики сформованості національної самосвідомості студентів експериментальних груп засвідчили її покращення за всіма показниками, особливо в групі E₁. Зокрема, на рис. 2 представлено узагальнені результати діагностики рівнів сформованості національної самосвідомості студентів на контрольному етапі експерименту.

Рис. 2 Рівні сформованості національної самосвідомості студентів на контрольному етапі експерименту

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано нове розв'язання проблеми формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності. Узагальнення результатів теоретичного пошуку й експериментальної роботи стало підставою для таких висновків:

1. На основі висвітлення генези ідеї формування національної самосвідомості особистості з'ясовано, що ця проблема завжди була в центрі уваги передової науково-педагогічної спільноти, причому пріоритетними визначалися такі її аспекти: статус рідної мови, її місце в освітньому і культурному просторі, роль національної системи освіти для формування національної самосвідомості, розбудови та відродження української національної школи. Національну самосвідомість дослідники, як правило, пов'язували з усвідомленням особистістю себе представником певної нації, розмежуванням відмінності своєї нації від інших, а основними рисами національної самосвідомості визначали такі: любов до рідної землі й народу; повага до національної культури (мови, історії, традицій); розуміння перспектив та цілей розвитку країни й українського суспільства; спроможність докладати зусилля задля щасливого майбутнього своєї нації.

2. Узагальнюючи різні погляди вчених, у дослідженні під національною самосвідомістю студентської молоді розуміється процес і результат осмислення нею своєї приналежності до певної нації, усвідомлення власної національної ідентичності в системі національних зв'язків та міжнародних відносин, прояв стійкої дієвої позиції щодо своєї нації, а також готовність прикладати активні зусилля задля її подальшого успішного розвитку. Визначено, що цей особистісний феномен включає такі компоненти: мотиваційно-цільовий (пов'язаний зі сформованістю комплексу мотивів, інтересів, потреб, які

спонукають особистість до певних дій, поведінки, визначають її спрямованість), емоційний (містить у собі комплекс почуттів, емоцій щодо всіх складових національного буття), аксіологічний (об'єднує комплекс цінностей та ціннісних ставлень особистості), інтелектуально-когнітивний (характеризується сформованістю в особистості комплексу знань, оцінок та самооцінок своєї діяльності й поведінки як представника певної нації), дієво-операційний (об'єднує комплекс практичних способів діяльності й моделей поведінки, що реалізують прояв національної самосвідомості), особистісний (включає сформованість моральних і вольових якостей, що відображають національні риси характеру й забезпечують прояв національної самосвідомості та уможливають її постійне вдосконалення).

3. У дослідженні представлено авторську концепцію формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, в основу якої покладено такі ідеї: 1) актуальною потребою сьогодення є забезпечення цілеспрямованого формування в студентській молоді національної самосвідомості; 2) ефективним засобом її формування у студентів є педагогічно доцільно організована громадська діяльність.

Концепція дослідження включає три концепти. Так, методологічний концепт становлять засади гуманістичної парадигми виховання, зокрема фундаментальні наукові положення про особистість, свідомість як найвищу, специфічно людську форму розвитку психіки та самосвідомість як усвідомлення суб'єктом себе. Теоретичний концепт визначає систему вихідних теорій, ідей, понять, що склали теоретичну основу дослідження, зокрема теоретичні положення, покладені в основу розуміння суті національної самосвідомості, уявлення про способи її формування у студентів вищої школи, висновки про роль і значення громадської діяльності в цьому процесі. Практичний концепт передбачає апробацію системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності; виявлення форм, методів, засобів, що забезпечують ефективне здійснення цього процесу; розроблення і практичну перевірку ефективності організаційно-методичного забезпечення зазначеної системи.

4. На основі врахування різних точок зору науковців з'ясовано, що громадська діяльність — це добровільна, безоплатна й безкорислива активність людей, спрямована на вирішення актуальних соціальних проблем та забезпечення благоустрою навколишнього середовища. Ця діяльність має значний педагогічний потенціал щодо формування національної самосвідомості студентської молоді, адже біологічно-фізіологічні, психологічні та соціальні особливості студентів є сприятливим чинником для формування в них цього особистісного феномена.

У дослідженні визначено, що основними напрямками громадської діяльності як засобу формування національної самосвідомості студентів є такі: діяльність в органах студентського самоврядування, просвітницька робота з представниками різних верств населення, виховна, волонтерська, дозвіллева, благодійна, правозахисна, еколого-валеологічна, соціально-політична діяльність.

У дослідженні також визначена доцільність формування національної самосвідомості студентів на основі використання різних форм громадської діяльності: масових (участь в організації та проведенні державних та національних свят, етнічних фестивалів, соціальних та політичних акцій, флешмобів, форумів, челенджів тощо), групових (тренінги, воркшопи, майстер-класи, сторітеллінги, брейн-стормінги тощо) та індивідуальних (індивідуальна волонтерська допомога представникам соціально-уразливих категорій, особам, які знаходяться на лікуванні, людям похилого віку тощо). Крім того, було обрано також необхідні для здійснення різних видів громадської діяльності засоби: сучасне технічне обладнання й методичне забезпечення, твори культури та мистецтва, витвори народної творчості тощо.

5. Теоретично обґрунтовано та розроблено авторську систему формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, що складається із цільового, концептуально-методологічного, змістовно-діяльнісного та діагностично-результативного блоків. Цільовий блок містить мету та завдання реалізації процесу формування національної самосвідомості студентів. Концептуально-методологічний блок відображає авторську концепцію формування національної самосвідомості й, зокрема, науково-методологічні підходи дослідження, а також принципи реалізації процесу формування національної самосвідомості студентів вищої школи. Змістовно-діяльнісний блок розробленої системи містить у собі структурні компоненти цього особистісного утворення та етапи його формування, відповідний педагогічний інструментарій, а також педагогічні умови забезпечення ефективності цього процесу. Діагностично-результативний блок охоплює критерії й показники, рівні сформованості національної самосвідомості студентів, методи діагностики й діагностичні методики, а також очікуваний результат реалізації розробленої системи.

6. У дисертації визначено критерійно-діагностичну базу й рівні сформованості національної самосвідомості особистості студентського віку. Зокрема, використовувалися такі критерії сформованості національної самосвідомості студентської молоді: мотиваційно-спонукальний, емоційно-почуттєвий, ціннісно-орієнтовний, когнітивно-знаннєвий, практично-діяльнісний, особистісно-рефлексивний, а також відповідні показники.

Експериментальна перевірка розробленої системи довела її ефективність. Так, у групі E_1 кількість з високим рівнем національної самосвідомості збільшилася на 16,3 %, у групі E_2 — на 10,4 %, у групі К — на 3,5 %. У свою чергу, кількість студентів з низьким рівнем сформованості зазначеного особистісного феномену у групі E_1 зменшилася на 24,5 %, у групі E_2 — на 15,2 %, у групі К — на 5,2 %.

7. Розроблено необхідне організаційно-методичне забезпечення реалізації системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, що включає: методичні рекомендації для викладачів та методичні вказівки для студентів щодо здійснення різних видів робіт, плани виховної роботи, дидактичні матеріали національно-

патріотичного спрямування тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів визначеної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання підготовки педагогів до організації та реалізації процесу формування національної самосвідомості студентської молоді, оптимального поєднання аудиторних та позааудиторних форм організації цього процесу, розробки й реалізації інноваційних освітніх технологій, які б забезпечували формування національної самосвідомості здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії

1. Кін О. М. Громадська діяльність студентської молоді вищих навчальних закладів України ХХ століття: історія становлення та розвитку: монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2020. 376 с.
2. Кін О. М. Формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності: історія, теорія, практика: монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2021. 380 с.
3. Kin O., Zolotukhina S., Zelenska L. Committees for improving young people's every day life as a phenomenon of public activity of students in 20-ies years of XX century. *Educational Studios: Theory and Practice*: monograph / edit. I. M. Trubavina, S. T. Zolotukhina. Prague-Vienna: Premier Publishing, 2018. P. 139–146.
4. Кін О. М. Проблеми розвитку української національної школи в період к. ХІХ — поч. ХХ ст. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті*: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. проф. В. П. Бабича, проф. Л. С. Рибалко. Харків: Вид. ВНОТ, 2019. С. 251–254.
5. Kin O., Tkachov A. The problem of harmonious development of a personality in the pedagogical heritage of the western European scientists of the XX century. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School*: monograph / edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. Prague: OKTAN PRINT s.r.o., 2020 P. 651-661.

Навчально-методичні посібники

6. Кін О. М., Золотухіна С. Т., Ткачова Н. О. Теоретичні основи дидактичних досліджень: методичні рекомендації до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Теоретичні основи дидактичних досліджень» для здобувачів освітнього ступеня «доктор філософії». Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2019. 23 с.
7. Кін О. М., Золотухіна С. Т., Ткачова Н. О. Методичні рекомендації до семінарсько-практичних занять з навчальної дисципліни «Педагогічна майстерність викладача вищої школи» для здобувачів освітнього ступеня «доктор філософії». Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2019. 52 с.

8. Безперервна пропедевтична педагогічна практика: методичні рекомендації для здобувачів вищої педагогічної освіти першого (бакалаврського) рівня другого року навчання [А. Д. Балацінова, О. І. Башкір, С. О. Васильєва, О. М. Кін та ін.]. Харків: Планета-Принт, 2019. 42 с.

9. Методичні рекомендації до проведення педагогічної практики для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня другого року навчання [А. Д. Балацінова, О. І. Башкір, С. О. Васильєва, О. М. Кін та ін.]. Харків: Планета-Принт, 2019. 45 с.

10. Методичні рекомендації до проведення педагогічної практики для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня 3 та 4 року навчання [А. Д. Балацінова, О. І. Башкір, С. О. Васильєва, О. М. Кін та ін.]. Харків: Планета-Принт, 2019. 23 с.

11. Виховання особистості майбутнього вчителя: навч.-метод. посіб. [О. А. Андрюшкова, М. Ю. Бабенко, О. М. Кін та ін.]. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2006. 127 с.

12. Основні напрями організації виховної роботи у підготовці майбутнього вчителя: навч.-метод. посіб. [В. А. Борисов, О. В. Варенікова, О. М. Кін та ін.]. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2008. 120 с.

13. Гуртки та клуби як форма виховної роботи зі студентами університету: навч.-метод. посіб. [В. А. Борисов, О. В. Варенікова, О. М. Кін та ін.]. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2011. 132 с.

Наукові праці в наукових фахових виданнях України

14. Кін О. М. Розвиток студентського самоврядування у вітчизняній теорії та практиці. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2010. Вип. 37. С.130–138.

15. Кін О. М. Роль студентських об'єднань у розвитку особистості студента: історико-педагогічний аспект. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*: зб. наук. пр. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2011. Вип. 36. С. 34–43.

16. Кін О. М. Студентський протестний рух XIX ст. як форма соціальної активності молоді. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2011. Вип. 13 (66). С. 25–31.

17. Кін О. М. Роль вітчизняних університетів XIX ст. у розвитку студентського суспільного руху. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2011. Вип. 14 (67). С. 25–31.

18. Кін О. М. Відображення ідей студентського самоврядування в діяльності студентських об'єднань вищих навчальних закладів на українських землях XIX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. XL. Ч. 3. 2011. С. 92–96.

19. Кін О. М. Роль студентського самоврядування у формуванні лідерських якостей особистості. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Харків:

Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2011. Вип. 40. Частина 1. Харків, 2011. С. 57–66.

20. Кін О. М. Розвиток ідей студентського самоврядування в сучасних умовах. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. Вип. 27 (80). С. 527–533.

21. Кін О. М. Організація громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України у 20-ті рр. ХХ ст. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*: зб. наук. пр. Умань: Уман. держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, 2012. Частина 2. № 5. С. 221–229.

22. Кін О. М. Розвиток громадської ініціативи студентської молоді вищих навчальних закладів України у 20-ті рр. ХХ ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: Клас. прив. ун-т, 2012. Вип. 24 (77). С. 344–352.

23. Кін О. М. Розвиток громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України у 20-ті рр. ХХ ст. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*: зб. наук. пр. Умань: Ум. держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, 2012. Частина 3. Умань, 2012. С. 131–140.

24. Кін О. М. Роль ідеалів у формуванні громадської свідомості студентської молоді. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: Клас. прив. ун-т, 2013. Випуск 30 (830). Запоріжжя, 2013. С. 23–30.

25. Кін О. М. Зміст громадської діяльності студентів вищих навчальних закладів України на поч. ХХ ст. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. праць. Херсон: Херсон. нац. техн. ун-т, 2013. Вип. 1(8). С. 286–292.

26. Кін О. М. Громадська активність студентської молоді як актуальна проблема у соціокультурному просторі країни пізньорадянського періоду. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: зб. наук. праць. Слов'янськ: Донб. держ. пед. ун-т, 2013. Вип. LXIII. С. 295–303.

27. Кін О. М. Становлення студентської громадської діяльності на Україні у ХІХ ст. *Науковий вісник Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. Одеса, 2013. № 11–12. С. 44–51.

28. Кін О. М. Виховання активної громадської позиції як актуальна проблема у соціокультурному просторі 70-х рр. ХХ ст. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2013. Вип. 43. С. 139–150.

29. Кін О. М. Розвиток волонтерської діяльності студентської молоді України наприкінці ХХ століття. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2015. Вип. 50. С. 202–212.

30. Кін О. М. Витоки громадської активності студентів вищих навчальних закладів України. *Педагогічні науки*: зб. наук. пр. Херсон: Херсон. держ. ун-т, 2016. Випуск LXIX. Том 1. С. 42–47.

31. Кін О. М. Особливості громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України на рубежі ХІХ–ХХ ст. *Педагогіка та*

психологія: зб. наук. пр. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 55. С. 233–243.

32. Кін О. М. Науково-теоретична характеристика проблеми громадської діяльності студентської молоді. *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. пр. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 39. С. 80–89.

33. Кін О. М. Наукові підходи до дослідження проблеми розвитку громадської діяльності студентської молоді в закладах вищої освіти України ХХ ст. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. праць. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2020. Вип. 63. С. 69–79.

34. Кін Олена. Роль громадської діяльності у формуванні національної самосвідомості здобувачів вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород, 2021. Вип. 1 (48). С. 175–179.

35. Кін О. Витоки проблеми формування національної самосвідомості особистості. *Інноватика у вихованні*: зб. наук. пр. Рівне: Рівн. держ. гум. ун-т. 2021. Вип. 13. Том 1. С. 163–173.

36. Кін О. М. Теоретичний аналіз поняття «громадська діяльність». *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. праць. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2021. Вип. 4. С. 74–79.

37. Кін Олена. Квінтесенція національної самосвідомості особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених. Дрогобич: Дрогоб. держ. пед. ун-т імені Івана Франка, 2021. Вип. № 38. С. 120–125.

38. Кін О. М., Денисенко А. О. Характеристика системи формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності. *Інноваційна педагогіка*: зб. наук. праць. Одеса: Причорном. наук.-досл. ін-т економіки та інновацій. Одеса, 2021. Вип. 36. С. 213–217.

Публікації в наукових періодичних виданнях інших держав

39. Kin O. Role of volunteering in the education of future teachers. *Preparation of pedagogue to the educational work with children and youth in Ukraine.* Warsaw, 2013. P. 65-71.

40. Кін О. М. Організаційні засади та напрями діяльності студентських об'єднань на західноукраїнських землях (1919–1939 рр.). *Polish science journal* Warsaw, 2020. № 3 (24). P. 113–119.

41. Kin O. Results of the research on the influence of public activities of applicants for higher education on the formation of their national self-consciousness. *Social and Human Sciences.* 2021. № 02 (30). Available at: https://issn2391-4164.blogspot.com/p/21_15.html (accessed 30 March 2021).

42. Kin Olena. Theoretical substantiation of the system of formation of national self-consciousness of student youth in the process of public activity. Materials of the IX International Scientific Conference «Actual Problems of Social Sciences» (05.01.2021) / edited by Valery Bebyk and Wojciech Pomykalo. NSG,

2021. Available at: <https://nsg-conferences-issn-2391-4164.blogspot.com/p/kin-olena-2021-theoretical.html> (accessed 05 January 2021).

Наукові праці апробаційного характеру

43. Кін О. М. Роль студентського самоврядування у формуванні лідерських якостей особистості. *Сучасна освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика*: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22 листопада 2011 р.). Харків, 2011. С. 38–39.

44. Кін О. М. Роль кафедри у формуванні лідерських якостей у майбутніх учителів. *Науково-методичні основи планування й організації роботи кафедр*: матер. наук.-практ. семінару. (Харків, 15 листопада 2011). Харків, 2011. С. 319–329.

45. Кін О. М. Відображення ідей студентського самоврядування в діяльності студентських об'єднань вищих навчальних закладів України ХІХ століття. *Українська педагогічна наука у контексті сучасних цивілізованих процесів*: матер. ІІ Міжнар. пед. читання на пошану член-кор. АПН України, докт. пед. наук, проф. Богдана Ступарика. (Івано-Франківськ, 20–21 жовтня 2011р.). Івано-Франківськ, 2011. С. 92–96.

46. Кін О. М. Роль громадської діяльності у формуванні лідерських якостей майбутніх вчителів. *Матеріали наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи* (Харків, 13 травня 2014 р.). Харків, 2014. С. 45–46.

47. Кін О. М. Завдання кафедри у формуванні організаторських якостей майбутніх педагогів. *Кафедра педагогіки в системі підготовки майбутнього вчителя*: матер. наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи (Харків, 20 жовтня 2015 р.). Харків, 2015. С. 16–17.

48. Кін О. М. Зміст та напрями громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України на поч. ХХ ст. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: матер. ІІ Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 62–65.

49. Кін О. М. Громадська діяльність комітетів з покращення побуту студентів у 20-ті рр. ХХ ст. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: матер. ІІІ Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 10 квітня 2018 р.). Харків, 2018. С. 29–32.

50. Кін О. М. Суспільно-корисна діяльність студентської молоді України в 20-ті рр. ХХ ст. *Теоретичні та методологічні проблеми сучасної педагогіки та психології*: матер. ІІ Міжн. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 02-03 листопада 2019 р.). Миколаїв, 2019. С. 71–74.

51. Кін О. М. Діяльність студентських громадських організацій на території Західної України в 1919–1939 рр. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: матер. ІV Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 12 грудня 2019 р.). Харків, 2020, с. 41–45.

52. Кін О. М., Денисенко А. О. Громадська діяльність студентської молоді як фактор формування національної самосвідомості. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: матер. V Міжн. наук.-прак. конф. (Харків, 30 березня — 1 квітня 2021 р.). Харків, 2021. С. 125–129.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

53. Кін О. М. Суспільно-професійна діяльність студентів як умова загально-педагогічної підготовки майбутнього педагога. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*: зб. наук. праць. Харків: Хар. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2007. Вип. 25. С. 69–71.

54. Кін О. М. Передумови розвитку студентського самоврядування в історії вітчизняної освіти. *Вісник СевНТ: зб. наук. пр.* Севастополь, 2011. Вип. 124. С. 192–198.

АНОТАЦІЇ

Кін О. М. Система формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 — теорія та методика виховання (011 — Освітні, педагогічні науки). — ДЗ «Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка», МОН України, Старобільськ, 2021.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності.

У роботі висвітлено генезу ідеї формування національної самосвідомості особистості, розкрито суть, структуру та зміст національної самосвідомості студентської молоді. Розкрито сенс та педагогічний потенціал громадської діяльності, визначено особливості, основні напрями, методи, форми її організації як засобу формування національної самосвідомості студентів, а також засоби та види цієї діяльності. Обґрунтовано авторську систему формування національної самосвідомості студентської молоді в процесі громадської діяльності, що складається з таких блоків: цільовий, концептуально-методологічний, змістовно-діяльнісний та діагностично-результативний. Розроблено науково-методичне забезпечення реалізації цієї системи. Експериментально перевірено її ефективність.

Ключові слова: національна самосвідомість, громадська діяльність, студентська молодь, формування, система, виховання, заклад вищої освіти.

Кин Е. Н. Система формирования национального самосознания студенческой молодежи в процессе общественной деятельности. — Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.07 — теория и методика воспитания (011 —

Образовательные, педагогические науки). — ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко», МОН Украины, Старобельск, 2021.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования национального самосознания студенческой молодежи в процессе общественной деятельности.

В работе освещена генеза идеи формирования национального самосознания личности в историческом контексте, определены суть, структура и содержание национального самосознания представителей студенчества.

Раскрыта суть и педагогический потенциал общественной деятельности, установлены особенности, основные направления, методы, формы ее организации как средства формирования национального самосознания студентов, а также средства и виды этой деятельности.

Обосновано авторскую систему формирования национального самосознания студенческой молодежи в процессе общественной деятельности, которая включает такие блоки: целевой, концептуально-методологический, содержательно-деятельностный и диагностично-результативный. Разработано организационно-методическое обеспечение реализации системы формирования национального самосознания студенческой молодежи в процессе общественной деятельности. Экспериментально проверена ее эффективность.

Ключевые слова: национальное самосознание, общественная деятельность, студенческая молодежь, формирование, система, воспитание, учреждение высшего образования.

Kin O.M. The system of formation of national self-consciousness of student youth in the process of public activity. — Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

The dissertation for the scientific degree of doctor of pedagogical sciences on a specialty 13.00.07 - Theory and methods of education (011 Educational, pedagogical sciences). GE «Luhansk Taras Shevchenko National Pedagogical University», MOE of Ukraine, the city of Starobilsk, 2021.

The dissertation is a theoretical and experimental study of the problem of forming the national self-consciousness of student youth in the process of public activity.

Based on the genesis of the idea of forming the national identity of the individual, it was found that this problem has always been in the center of attention of the advanced scientific and pedagogical community, and priority was given to the following aspects: the status of the native language, its place in the educational and cultural space, the role of the national education system for the formation of national identity, development and revival of the Ukrainian national school.

In the dissertation, the national self-consciousness of student youth means the process and result of understanding their belonging to a certain nation, awareness of their own national identity in the system of national relations and international relations, a stable and effective position towards their nation, and willingness to make active efforts to its further successful development. This personal phenomenon

includes the following components such as: motivational-target, emotional, axiological, intellectual-cognitive, effective-operational and personal.

The research presents the author's concept of formation of national self-consciousness of student youth in the process of public activity, which is based on the following ideas: 1) the actual need of today is to ensure purposeful formation of national self-consciousness in student youth; 2) an effective way of its formation in students' is pedagogically expediently organized social activity. The concept of the study includes three concepts: methodological, theoretical and practical.

It was theoretically substantiated and it was developed the author's system of formation of national self-consciousness of student youth in the process of public activity, consisting of target, conceptual-methodological, content-activity and diagnostic-effective blocks. The target block contains the purpose and tasks of realization of process of formation of national self-consciousness of students. The conceptual and methodological block reflects the author's concept of formation of national self-consciousness and, in particular, scientific and methodological approaches of research, and also principles of realization of process of formation of national self-consciousness of high school students. The content-activity block of the developed system contains the structural components of this personal formation and the stages of its formation, the appropriate pedagogical tools, as well as the pedagogical conditions for ensuring the effectiveness of this process. The diagnostic-effective block covers criteria and indicators, levels of formation of national self-consciousness of students, methods of diagnostics and diagnostic techniques, and also the expected result of realization of the developed system. Experimental verification of the developed system proved its effectiveness.

It was developed the necessary organizational and methodological support for the implementation of the system of formation of national identity of student youth in the process of public activity, which includes: methodical guidelines for teachers and methodical guidelines for students to carry out various types of work, educational plans, and didactic materials of national-patriotic direction, instructions and other.

The study does not cover all aspects of the problem. Further study is needed to prepare teachers for the organization and implementation of the process of forming national identity of student youth, the optimal combination of classroom and extracurricular methods of formation of this personal phenomenon, development and implementation of innovative educational technologies that would ensure effective formation of national identity of higher education.

Key words: national self-consciousness, public activity, student youth, formation, system, education, institution of higher education.

Підписано до друку 25.08.2021. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times ET. Умов. друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Замов. № 0829/3-21.

Надруковано з готових оригінал-макетів у друкарні ФОП Петров В. В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Запис № 2400000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137,
тел. (057) 778-60-34, e-mail:bookfabrik@mail.ua